

Tutkimusmatkoja Suomen ulkopoliittikkaa ohjaaviin ideoihin

MATTI PESU¹

Tutkin kokoomaväitöskirjassani *Introducing Ideational Foreign Policy Analysis: Explorations on the Underlying Ideas of Finnish Foreign Policy* (Tampere University Press, 2019) suomalaisten politiikantekijöiden maailmankuvia ja laajemmin yhteiskuntaan vakiintuneita tapoja tarkastella maailmanpolitiikkaa sekä Suomen paikkaa maailmassa. Työn kantava oletus on se, että tavalla, jolla päätöksentekijät näkevät maailmanpolitiikan luonteen sekä edustamansa maan perusarvot ja aseman maailmassa, on merkitystä sille, minkälaista politiikkaa he pyrkivät maansa nimissä harjoittamaan.

Väitöskirjan keskeinen teoreettinen väite on, että ideoiden ja ajatusten maailman tutkimiseen tarvitaan lähestymistapa, joka ottaa huomioon niiden psykologisen ja sosiaalisen puolen. Toisin sanoen ihmiset ja inhimillinen päätöksenteko ovat ulkopoliittikkaa toteuttava ja täten historiaa liikuttava voima. Siksi yksilöiden ajatusmaailmoihin on kiinnitettävä huomiota. Toisaalta ihminen on myös läpeensä sosiaalinen olento, joka omaksuu näkemyksiään kanssaihmisiltä ja ulkoisesta ympäristöstä. Esimerkiksi koulutus ja media muokkaavat yksilön näkemyksiä myös kansainvälisistä suhteista. Ulkopoliittikan tutkimuksessa on siis tärkeä huomioda myös laajempi yhteiskunnallinen asenneilmapiiri ja normisto, joka on luonnollisesti yhteydessä globaalisti liikkuviin ideoihin ja trendeihin.

Väitöskirjan kokoava fokus on maailmanpolitiikan edellisessä murroskaudessa – kylmän sodan lopussa ja sen ajan jälkeisen ajan alussa. Kiveen hakattuja vuosilukuja ei tälle aikakaudelle ole, mutta ajanjakso voidaan karkeasti sijoittaa 1980-luvun lopun ja 1990-lopun välille. Suomen ulkopoliittikan kannalta aikakausi on yksi tärkeimmistä, ja se nousee merkityksessään ensimmäisen maailmansodan ja toisen maailmansodan murroskausien rinnalle ajanjaksoksi, joka on muuttanut Suomen ulkosuhteiden perustaa.

Tärkein koko tutkimuksen kattava tutkimuskysymys liittyy siihen, mitä kylmän sodan loppuminen ja uuden ajan koittaminen merkitsivät Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ohjaavien ajatusmaailmojen kannalta. Onko ideationaalisessa perustassa muutosta ja jatkuvuutta? Mitkä tekijät selittävät yhtäältä muutosta ja toisaalta jatkuvuutta?

SUOMALAISEN ULKOPOLIITTISEN AJATTELUN MUUTOKSET JA JATKUVUUDET KYLMÄN SODAN LOPUSSA

Tutkimuksessani päädyin kolmeen kokoavaan johtopäätökseen.

Ensimmäinen johtopäätös on, että Suomen vallitsevaksi ulkopoliittiseksi orientaatioksi muodostui integrationismi. Se korvasi niin kutsutun pienvaltiorealismien Suomen ulkosuhteiden ohjaavana ajattelumaailmana. Integrationistinen ajattelu sai suomalaisessa ulkopoliittikassa vahvimman sijan jättäen varjoonsa perinteistä puolueettomuuspolitiikkaa, normatiivista globaalipoliittikkaa ja euroatlanttista politiikkaa ajaneet koulukunnat.

Integrationismi hylkäsi perinteisen puolueettomuuspolitiikan uuteen maailmanaikaan sopimattomana. Sen kantava ajatus sen sijaan oli, että Suomen tuli lähteä mukaan Euroopan integraatioon ilman vaatimuksia erityisstatuksesta. Muutos kylmän sodan aikaan oli merkittävä. Neuvostoliiton kaatuminen avasi suomalaisten päätöksentekijöiden, eliitin ja kansankin silmissä uuden mahdollisuuksien horisontin, jossa Suomi kykeni toimimaan entistä vapaammin tavoitteidensa saavuttamiseksi.

Maailmankuvallisesti integrationismi edusti sekä muutosta että jatkuvuutta. Siinä missä se näki avautuvia mahdollisuuksia poliittis-taloudellisella saralla, turvallisuus- ja puolustuspoliittisesti integrationismi nojasi suurelta osin edelleen kylmän sodan ajalta tuttuun geopolitiittiseen realismiin. Siksi päädyin kutsumaan integrationismin maailmankuvaa eurorealismiksi.

Ajan keskeisiin politiikantekijöihin lukeutunut Jaakko Blomberg on kylmän sodan loppumista käsitelleessä teoksessaan hyvin tiivistänyt geopolitiittisen ajattelun jatkumon suomalaisessa kylmän sodan jälkeisessä turvallisuuspoliittisessa ajattelussa. Blomberg toteaa:

Koko kylmän sodan ajan yksi puolueettomuuspolitiikan keskeisistä merkityksistä oli ollut perustella pidättymistä toimista, jotka olisivat vahingoittaneet Neuvostoliiton turvallisuus-etuja. Euroopan unionin jäsenyys ei poistanut tätä idänpolitiikan motiivia, mutta sen rinnalle oli tullut uusia motiiveja. (Blomberg 2011, 651)

Se, että Blombergin kuvaama pienvaltiorealistinen idänpolitiikan motiivi säilyi uuteen aikaan, on yksi keskeisimpiä selittäviä tekijöitä sille, että Suomi ei 1990-luvun aikana pyrkinyt Naton jäseneksi.

Ei ole toki ennenkuulumatonta, että suurvallan pieni naapurimaa pohtii tekemisiään suuren naapurin näkökulmasta. Samalla on todettava, että ei se ole myöskään itsestään selvää. Suurvallan pienempi naapuri voi myös tehdä kaikkensa luodakseen ulkoista vastavoimaa suurvallan potentiaalista uhkaa vastaan. Tämä esimerkiksi on Natoon hakeutuneiden Puolan ja Baltian maiden viime vuosikymmenien politiikkalinja.

On mielenkiintoista pohtia, miksi geopolitiittisen realismin periaatteet kantoivat uuteen aikaan. Nähdäkseni tähän on useampi syy. Keskeinen selitys on mielestäni se, että kylmän sodan loppuminen ei kuitenkaan ollut sellainen muutos, joka olisi dramaattisesti vaikuttanut suomalaisten päätöksentekijöiden ajatusmaailmoin. Murroskauden yli ulkopoliitiikan johtajana toiminut presidentti Mauno Koivisto on tästä hyvä esimerkki, kuten väitöskirjassani osoitan.

Kylmän sodan loppuminen ei myöskään ajanut Suomea arvioimaan omaa yhteiskunta- ja arvojärjestelmäänsä. Maa oli jo vakiintunut läntinen demokratia, jonka ei tarvinnut dramaattisesti määritellä asemaansa ja perusarvojansa uudelleen.

Lisäksi Venäjä nähtiin Suomessa edelleen sotilaallisena suurvaltana. Myöntäväisyyspoliittiselle, maantieteellistä realismia korostavalle ajattelulle oli jo vuosisataiset perinteet, ja joitain ylilyönnejä lukuun ottamatta Suomi onnistui puolueettomuuspolitiikalla vakiinnuttamaan kansainvälisen asemansa kylmän sodan aikana. Tätä taustaa vasten on luonnollista ajatella, että suomalaiset halusivat jatkaa hyväksi todetulla ja tutulla linjalla, varsinkin kun aiemmin padottuja poliittisia ambitiesi pystyttiin toteuttamaan Euroopan unionin jäsenenä.

Väitöskirjan toinen kokoava johtopäätös on se, että suomalaiset saivat tietynlaisen vahvistuksen läntisyydelleen ja eritoten suvereniteetilleen. Tämä tulee esiin aikalaiskommenteissa, joissa

Suomea asemoitiin lännen leiriin ja jossa korostettiin Suomen kansainvälisen aseman vahvistumista.

Kyse ei ollut välttämättä niinkään siitä, etteikö suomalaisilla olisi ollut käsitystä omasta läntisyydestään, vaan eritoten siitä, hyväksytäänkö Suomen läntisyys ja täten maan suvereniteetti kansainvälisesti. Kylmän sodan aikana suomalaiset joutuivat kuulemaan suomettumissyttöksiä, jotka asettivat maan kansainvälisen aseman ja todellisen itsemääräämisoikeuden kyseenalaiseen valoon. Syytökset olivat kiusallisia, ja virallinen Suomi reagoi niihin herkästi. Kylmän sodan loppumisen ja EU-jäsenyyden myötä nämä murheet pitkälti poistuivat.

Eräät Suomen ulkopoliittikan tutkijat ovat nähneet lännettymispuheet varsin välineellisessä valossa (ks. esim. Browning 2002; Harle ja Moisio 2000). Välineellisyyttä voi tuskin kokonaan kiistää, mutta oma näkemykseni on se, että iso osa lännettymispuheesta oli aitoa. Suomalaisten kollektiivinen itsetunto koheni uuden aikakauden alkamisen myötä.

Kolmas ja viimeinen työni laaja huomio liittyy Suomen ulkopoliittiseen asenneympäristöön, jossa tapahtui huomattavaa ”höllentymistä”. Toisin sanoen kylmän sodan loppuminen avasi mahdollisuuksia eri ideoiden ja linjavaihtoehtojen kilpailuun; ulkopoliittisen keskustelun kontrollointi väheni ja kansalaismielipiteen rooli kasvoi. Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikan perusteille oli useita varteenotettavia vaihtoehtoja. Toisin sanoen konsensuspaineita asettanut kansallinen doktriini katosi, vaikka pyrkimys mahdollisimman suureen yksimielisyyteen ulkoasioissa kenties säilyikin.

KYLMÄN SODAN LOPPU SUOMEN ULKO- JA TURVALLISUUSPOLIITIKAN NYKYPERSPEKTIIVISTÄ

Oman tutkimuksen kyseenalaistaminen on uskoakseni luonnollinen osa tutkimusprosessia. Yksi mieltäni askarruttanut kysymys on ollut se, kykenenkö tuomaan työlläni mitään uutta Suomen ulkopoliittikan tutkimukseen. Mitä tulee kylmän sodan lopun ja sen jälkeisen ajan tutkimiseen, en ole suinkaan ensimmäisenä apajilla. Tutkimukseni teoriaviitekehys myös sopii hyvin suomalaisen ulkopoliittikan tutkimuksen valtavirtaan.

Yksi työn vahvuksistani lienee ajallinen perspektiivi. Se pystyy arvioimaan kylmän sodan loppua neljännesvuosisadan etäisyydeltä ja jopa eri kansainvälisen politiikan aikakaudelta. Tällä hetkellä niin kutsutun kylmän sodan lopun jälkeisen ajan laajalti katsotaan olevan ohi. Yhdysvaltain suhteellinen valta-asema on laskussa ja suurvaltapoliittikka ja -kilpailu on tekemässä paluuta. Maailmanpolitiikka ja kansainvälinen järjestys hakevat uutta muotoaan. Myös Suomi on viime vuosina muuttanut turvallisuuspoliittista linjaansa.

Miltä kylmän sodan loppu näyttää sitten nykyperspektiivistä? Kuten sanottua, suomalaisessa ajattelussa oli muutosta ja jatkuvuutta. Selvä muutos oli Suomen kansainvälisen aseman tulkinta aiempaa laveampana. Ajattelutavan muutos oli yksi tärkeimmistä Euroopan unioniin jäsenyyteen johtaneista tekijöistä.

Unionin jäsenyydellä on taas ollut kauaskantoisia ulkopoliittisia vaikutuksia, jotka ovat heijastuneet myös Venäjä-suhteisiin. EU-jäsenyyden merkitys on kristallisoitunut erityisesti viimeisen viiden vuoden aikana. Kun vielä 1990-luvun alkupuolella jopa EU-jäsenyyteen myönteisesti suhtautuneet kommentaattorit pitivät EU:n potentiaalisia Venäjä-sanktioita Suomelle

mahdottomana päätöksenä (Helsingin Sanomat 21.5.1994), vuonna 2014 – pakotepolitiikan tultua ajankohtaisesti – Suomelle EU:n pakotteet eivät lopulta ollutkaan niin kivulias päätös. Vuonna 2019 ennen eduskuntavaaleja tehdyssä kyselyssä yksikään yhdeksästä puoluejohtajasta ei kannattanut Venäjä-pakotteiden poistamista (Hara 2019).

Ajattelen, että Venäjä-pakotteiden systemaattinen tukeminen sekä laajempi Suomen Venäjä-suhteiden asettaminen osaksi EU:n Venäjä-politiikkaa kielivät Suomen ulkopolitiikan entistä vahvemmassa eurooppalaistumisesta – prosessista, joka alkoi kylmän sodan kylmän sodan loputtua ja josta useampi Suomen ulkopolitiikkaa tutkinut on viime vuosikymmeninä kirjoittanut.

Kylmän sodan loppuminen johti myös siihen, että Suomi ensimmäistä kertaa vuosikymmeniin päätyi arvioimaan uudelleen puolueettomuusasemaansa. EU-jäsenyyden myötä Suomi omaksui politiikakseen sotilaallisen liittoutumattomuuden. Perinteisestä puolueettomuuspolitiikasta luovuttiin lopulta melko nopeasti.

Puolueettomuuteen liittyviä kansainvälistä toimintaa rajoittavia tekijöitä jäi kuitenkin edelleen voimaan. Seuraavina vuosina Suomi teki useita liittoutumattomuuspolitiikan mahdollisuuksia laventavia päätöksiä, jotka ovat saaneet vähän huomiota mutta jotka ovat laajentaneet tulkintaa siitä, mitä sotilaallisesti liittoutumaton maa voi ulkopolitiikassaan tehdä. Ensiksi, vuonna 1995 Puolustusvoimille annettiin mahdollisuus toimia Nato-johtoisissa kriisinhallintaoperaatioissa, jotta Suomi voisi osallistua Länsi-Balkanin operaatioihin 1990-luvun lopulla. Kun EU:n taistelujoukkoja luotiin 2000-luvun puolivälissä, rauhanturvalaki muutettiin kriisinhallintalaiksi. Samaan syssyyn Suomelle sallittiin osallistuminen operaatioihin ilman YK:n mandaattia. Lissabon sopimuksen tultua voimaan vuonna 2009 Suomessa alettiin vaiheittain puhua sotilasliittoon kuulumattomuudesta sotilaallisen liittoutumattomuuden sijaan – syynä oli sopimuksen sisältämät keskinäisen avunannon velvoitteet, jotka eivät olleet yhteen sovittavissa tiukkaan sotilaalliseen liittoutumattomuuteen.

Ukrainan sota ja muuttunut eurooppalainen turvallisuusympäristö johtivat sotilasliiton kuulumattomuuden sisällön perustavanlaatuisen uudelleenmäärittelyyn. Suomi syvensi olemassa olevia ja solmi uusia puolustuskumppanuuksia. Niiden yhtenä tehtävänä oli parantaa sotilaallisen avun saamisen mahdollisuuksia. Muutoksia tapahtui myös lainsäädännössä. Vuonna 2017 eduskunta hyväksyi uuden lain, joka mahdollisti sotilaallisen avun vastaanottamisen ja antamisen.

Mitä esimerkit eurooppalaistumiskehityksestä ja puolueettomuuden sekä liittoutumattomuuden uudelleenmäärittämisestä kertovat? Mielestäni sen, että näkyvien muutosten ohella maailmanpolitiikan murroskausi 1980-1990-luvun taitteissa sai aikaan Suomessa vähälle huomiolle jääneitä kehityskulkuja, joiden todellinen merkitys alkoi paljastua vasta seuraavan kansainvälispoliittisen shokin koittaessa neljännesvuosisata myöhemmin. Suomalaiset päätöksentekijät hiljalleen riisuutuivat tiukasta puolueettomuus- ja liittoutumattomuuslinjasta. Tämä on antanut vuoden 2014 jälkeisessä ajassa lisää toimintamahdollisuuksia Suomen turvallisuuspolitiikalle.

Taustalla on suomalaisen ulkopoliittisen ajattelun jatkuva mukautuminen suhteessa kansainvälisen ympäristön vaatimuksiin ja mahdollisuuksiin. Samalla kapeasti Suomen aseman nähneen geopolitiittisen realismin merkitys on entisestään vähentynyt.

Myös ajattelun jatkuvuudet asettuvat nyky-ympäristössä uuteen merkitykseensä. Kylmän sodan päätyttyä ylivoimainen enemmistö suomalaisista ulkopoliittisista päätöksentekijöistä ja eliitistä kannatti konservatiivisen aluepuolustuspolitiikan jatkamista. Toisin kuin monelle muulle eurooppalaiselle maalle suomalaiseen ajatusmaailmaan eivät sopineet käsitykset sotilaallisten

uhkien katoamisesta. Jälkiviisaana voidaan todeta, että konservatiivinen ajattelu ainakin tässä tapauksessa piti kutinsa.

Maailmanpoliittisen tilanteen muuttuminen on myös osoittanut, kuinka kestäviä jotkut Suomeen liitetyt ideat ovat. Ukrainan sodan alettua Kiovalle ehdotettiin useiden kommentaattorien taholta suomettumispolitiikkaa. Myös Suomea on aika ajoin – niin suomalaisten itsensä kuin ulkomaisten asiantuntijoiden toimesta – syytetty suomettuneeksi. Kun presidentti Trump ja Putin tapasivat Helsingissä heinäkuussa 2018, usea kansainvälinen media kirjoitti puolueettomasta Suomesta, vaikka Suomi ei yli 20 vuoteen ollut harjoittanut puolueettomuuspolitiikkaa. Ajatukset puolueettomasta Suomesta tai suometumisesta eivät kadonneetkaan kylmän sodan loppumisen myötä.

SUOMEN ULKOPOLITIIKAN TUTKIMUKSEN ARVO

Lopuksi ajattelin pohtia Suomen ulkopolitiikan tutkimuksen arvoa ja tulevaisuudennäkymiä. Koen siihen jotain velvollisuuttakin ottaen huomioon väitöskirjani aiheen ja sen, että Suomen ulkopolitiikkaa käsitteleviä politologisia väitöstöitä on viime vuosina julkaistu harvakseltaan.

Karrikoidusti voidaan todeta, että kylmän sodan vuosina suomalainen politiikantutkijoiden yhteisö tuotti paljon laadukasta suomenkielistä tutkimusta, joka usein tuki vallitsevaa ulkopoliittista doktriinia. Kylmän sodan lopun jälkeiset tutkijasukupolvet 1990-luvulla ja 2000-luvuilla keskittyivät suomenkielisen julkaisemisen ohella erityisesti kansainvälisillä foorumeilla julkaisuun. Samalla he tekivät arvokasta työtä Suomen uuden turvallisuuspoliittisen linjan avaamisessa erityisesti Euroopan integraation viitekehyksessä.

Mihin oman tutkijasukupolveni ja laajemmin suomalaisen ulkopolitiikasta kiinnostuneen tutkijakunnan tulisi keskittyä? Pyörää ei välttämättä tarvitse keksiä kokonaan uudelleen. Hyvä ulkopolitiikan tutkimus elää ajassa niin lähestymistapojen kuin tutkittavien ilmiöiden suhteen. Lisäksi sille on yleisönsä niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Sen tuloksia on myös pystyttävä kommunikoimaan kansatutkijoille ja asiantuntijoille sekä ulkopolitiikkaa seuraavalle yleisölle.

Kansallisesta näkökulmasta katsoen ulkopolitiikan tutkijoiden tulisi tarjota välineitä Suomen politiikan käsitteellistämiseksi. Samoin tutkijoiden pitäisi pystyä pohtimaan maailmanpoliittisten trendien vaikutusta Suomeen ja Pohjois-Eurooppaan. Meillä on aikaa katsoa asioita lintuperspektiivistä, millä on iso arvo. Fakta lienee se, että jos Suomen ulkopolitiikan tutkimusta ei tehdä Suomessa, sitä ei tehdä muuallakaan.

Aktiivinen tutkimusyhteisö ei ainoastaan kykene antamaan syötteitä ja ajattelun välineitä politiikantekijöiden suuntaan, vaan myös varmistamaan aloitteellisella tutkimusviestinnällään sen, että kansalaiset pysyvät kärryllä siitä, mitä yhtäältä Suomen turvallisuuspolitiikan ja toisaalta kansainvälisen politiikan rintamalla tapahtuu. Oma tuntemukseni on se, että viime vuosina kansalaiset ovat osittain tippuneet kelkasta sen suhteen, mitä joillain Suomen turvallisuuspolitiikan osa-alueilla on tapahtunut. Vireä ja kriittinen ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkimus palvelee demokratiaa. Pidemmällä tähtäimellä se voi myös ruokkia suomalaista politiikantekoa ja kansalaisyhteiskuntaa.

Olen viime vuosina lukuisissa tilaisuuksissa alustanut kansainväliselle, pääasiassa asiantuntijoista koostuneelle yleisölle Suomen turvallisuuspolitiikasta. Oma kokemukseni on se, että Suomen

tapaa hoitaa ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa herättää aitoa kiinnostusta. Samoin Suomen ulko- ja turvallisuuspolitiikka antaa varsin hyvät lähtökohdat tuottaa teoreettisia näkökulmia myös kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun. Viime vuosina muiden Pohjoismaiden tutkijat ovat olleet tässä rohkeampia. Esimerkiksi Tanskan, Norjan ja Islannin ulkopoliitiikan pohjalta on kehitetty varsin kunnianhimoisia teoreettisia avauksia kansainväliseen keskusteluun.

Tutkijuuden suola on ahaa-elämysten kokeminen. Kenties vielä palkitsevampaa on kuitenkin oivallusten tarjoaminen muille. Motivoivin osa tutkimustyötä minulle on ollut omien ajatusteni viestiminen tutkimusyhteisöä laajemmalle yleisölle. Paras palaute onkin se, jos joku kertoo sinun pukeneen jonkin asian tai ilmiön erityisen hyvin ja ymmärrettävästi.

Toivonkin, että tulevina vuosina julkaistaan oivaltavaa Suomen ulkopoliitiikan tutkimusta, josta on iloa suurelle ja monipuoliselle yleisölle. Toivottavasti oma tutkimustyöni auttaa ymmärtämään niitä lähtökohtia, joista Suomi maailmanpolitiikan virroissa navigoi.

VIITTEET

1. Kirjoitus perustuu 4.10.2019 Tampereen yliopistossa järjestetyn väitöstilaisuuden *lectio praecursoria* -esitelmään.

LÄHTEET

- Blomberg, Jaakko. 2011. *Vakauden kaipuu. Kylmän sodan loppu ja Suomi*. Helsinki: WSOY.
- Browning, Christopher S. 2012. Coming Home or Moving Home?: ‘Westernizing’ Narratives in Finnish Foreign Policy and the Reinterpretation of Past Identities. *Cooperation and Conflict* 37:1, 47–72.
- Helsingin Sanomat 21.5.1994. Kotimaa. Dosentti Esko Antola: Turvallisuus on painavin syy EU-jäsenyyteen.
- Hara, Jyrki. 2019. Ylen kysely turvallisuuspolitiikasta: SDP, vasemmistoliitto, vihreät ja perussuomalaiset valmiita vähentämään hävittäjien määrää. *Yle Uutiset* 19.1.2019. <https://yle.fi/uutiset/3-10588121>, viitattu 2.12.2019.
- Harle, Vilho ja Moisio Sami. 2000. *Missä on Suomi?: Kansallinen identiteettipolitiikan historia ja geopoliitiikka*. Tampere: Vastapaino.

KIRJOITTAJATIEDOT

MATTI PESU

YTT, vanhempi tutkija
Ulkopoliittinen instituutti
matti.pesu@fiia.fi